

ВІДГУК
офіційного опонента
на рукопис дисертації Панькової Світлани Михайлівни «Публіцистика Михайла Грушевського як джерело дослідження суспільно-політичної думки в Україні кінця XIX - початку XX ст.», поданої на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни

У масштабній творчій спадщині видатного українського ученого, громадсько-політичного і державного діяча Михайла Сергійовича Грушевського поряд з фундаментальними історичними працями важливе місце займає публіцистика. Ідеолог українського національного відродження вважав її потужним каналом впливу на тогочасне суспільне середовище, інструментом поширення власних концептуальних візій розвитку українського руху, його політичних завдань, складових конструювання модерної нації.

Дореволюційна публіцистика М. С. Грушевського, з її україноцентричною спрямованістю і полемічним запалом, викликала біполярні рефлексії сучасників: переважно позитивні від українських діячів і критичні з боку адептів російської імперської державності та галицьких москвофілів. Суспільно-політична публіцистика М. С. Грушевського склала ідеологічну платформу українського національно-визвольного руху в пореволюційній Росії і теоретичну базу державотворчої практики голови Української Центральної Ради.

У цьому контексті обрана С. М. Паньковою тема дисертаційного дослідження є актуальною й значною мірою заповнює одну з помітних лакун вітчизняної історичної науки, зокрема її джерелознавчого сегменту. Адже вперше проведено всебічне вивчення найповнішого комплексу публіцистичних праць М. С. Грушевського, виявлених, опрацьованих і оприлюднених у рамках трьох перших книг фундаментального видавничого проекту творів Михайла Грушевського у 50-ти томах.

У дисертації обґрунтовано актуальність обраної наукової проблеми, чітко окреслені об'єкт, предмет, мета і завдання дослідження, відповідно до яких визначені його хронологічні межі. Цілком логічною є її структура роботи, її внутрішня архітектоніка, яка дозволила розв'язати поставлені завдання й всебічно розкрити досліджувану тему. Дисертація складається з анотації, списку друкованих праць, змісту, вступу, трьох розділів, восьми підрозділів, висновків, списку використаних джерел і літератури (745 позицій) та семи додатків. Загальний обсяг дисертації становить 308 сторінок, текст основної частини – 199 сторінок.

У першому розділі поданий аналіз історіографічного освоєння теми, характеристика джерельної бази та особливості методологічних підходів, задіяних автором при розв'язанні наукової проблеми. Цілком обґрунтовано періодизація наявного тематичного доробку вибудовується відповідно до усталеного в сучасному грушевськознавстві поділу на кілька історіографічних відтинків – від прижиттєвого до сучасного. Дисертант персоніфікує внесок попередників у дослідження теми, відзначає певну нерівномірність її висвітлення і приходить до вмотивованого висновку про потребу впровадження при вивченні публіцистики М. С. Грушевського нових дослідницьких практик, комплексного опрацювання і узагальнення, нового прочитання і осмислення.

Дисертантом проведена класифікація комплексу джерел, які забезпечили реалізацію дослідницьких завдань. Насамперед це тексти публіцистичних праць М. С. Грушевського. Слід вважати обґрунтованим віднесення до цієї групи також рецензій, оглядів, бібліографічних заміток, які відображають рефлексії на публіцистику ученого. Другу групу складають офіційні документи видавництв, редакцій, державних органів влади, за матеріалами яких автор реконструювала реакцію органів царської адміністрації та цензури на дразливу для них публіцистику. До третьої групи віднесені джерела особового походження – щоденники і мемуари самого М.С. Грушевського та його оточення з кола відомих українських діячів.

Автор цілком справедливо відносить їх до найбільш інформативно насичених джерел. Епістолярій виділено автором в окрему групу не стільки з огляду на його чисельність, як завдяки наявності унікальних відомостей персонального характеру щодо тактики і стратегії дій української еліти в царині національно – державного визначення.

Завершується розділ розлогим викладом авторського трактування використаного в дисертації різнорівневого методологічного інструментарію – від обраної історіографічної концепції до конкретних технік (принципів, методів і методичних прийомів). Автор позиціонує себе прихильником моделі нової культурно-інтелектуальної історії, яка насамперед передбачає можливо широкий контекстуальний підхід до обраного історіографічного явища та вже неодноразово демонструвала свої евристичні переваги при дослідженні грушевськознавчої проблематики. Важливим у методологічному сенсі є власне тлумачення автором понять «публіцистика», «рецепція» та інших.

Другий розділ присвячений розгляду історіографічного, джерелознавчого та історичного аспектів суспільно-політичних праць М. С. Грушевського. Основну увагу приділено відтворенню генези, концепції та редакційної політики редагованого ним «Літературно-наукового вістника», який майже упродовж двох десятиліть був головним засобом оприлюднення його публіцистичних праць. Дисертант доводить, що певна лібералізація суспільного життя у Наддніпрянській Україні дозволила М. С. Грушевському у 1909-1911 роках організувати у Києві видання тижневика «Село» для наймасовішої української верстви – селянства. Не дивлячись на нетривалий час виходу, газета відіграла велику національно-просвітницьку роль.

У розділі також репрезентована співпраця з українськими та російськими часописами. На наш погляд, цінним є не тільки змістовий аналіз публікацій М. С. Грушевського, але й виклад авторської методики виявлення невідомих раніше текстів ученого і громадсько-політичного діяча, роль у

цьому процесі епістолярної спадщини. Особливе місце відведено співпраці М. С. Грушевського з неофіційним виданням української фракції в І Державній думі Російської імперії – «Украинским вестником». Автор цілком обґрунтовано вважає, що ці публікації сприяли політизації українського руху, визначали його ідеологію і головні напрямки дій в нових історичних умовах.

Дисертанту вдалося провести проблемно-тематичну класифікацію надзвичайно широкого і розмаїтого спектру публіцистичних праць М. С. Грушевського, визначити які головні меседжі посилав він тогочасному суспільству і політикуму: теоретичне обґрунтування національного відродження модерного часу; ідея соборності; поширення єдиного національного імені – «Україна»; формування історичної пам'яті; мова як засіб національної самоідентифікації українців та консолідації нації; формування нового типу української політичної еліти; «націоналізація» науки й вищої освіти; ідеї автономії та федеративного переустрою Росії як перший крок на шляху державної самостійності України.

У третьому розділі досліджується рецепція публіцистики М. С. Грушевського у двох вимірах, котрі дисертант кваліфікує як «академічний» (полеміка) і репресивний (цензура). Підкреслюючи масштаб реагування на публіцистичні виступи ученого і громадсько-політичного діяча, дисертант розглядає його у контексті Центрально-Східної Європи. Адже ці праці знаходили відгук як у середовищі українських інтелектуалів, так й прихильників російської промонархічної ідеології, галицького москвофільства та наддніпрянського малоросійства. Найзавзятішими опонентами М. С. Грушевського виступали київські професори Т. Флоринський і Ю. Кулаковський, редактор шовіністичного видання «Киевлянин» В. Шульгін. Автор доводить, що не завжди академічна з їх боку полеміка велася навколо української мови, національної освіти, соціальної функції історичних знань, позицій галицького політикуму тощо. Значна увага в роботі приділена аналізу праці М. С. Грушевського «Наша

політика», публікацій його анонімних опонентів та виступів захисників - наддніпрянців як інформативних історичних джерел для об'єктивного висвітлення конфлікту 1911-1913 років в Науковому товаристві імені Шевченка. Залучений автором до розгляду епістолярій став істотним джерелом вивчення тогочасного морально-психологічного стану М. С. Грушевського – довголітнього керманіча товариства. Репресивні утиски царської влади щодо редагованих ним видань детально проаналізовані за матеріалами документів місцевих адміністративних органів та установ цензури.

У прикінцевих висновках дисертації репрезентовані найважливіші результати дослідження, узагальнені та обґрунтовані основні положення, що винесені на захист. Практичне значення праці полягає в тому, що її положення і висновки щодо історичних джерел теми можуть використовуватися науковцями при подальшому вивченні проблем, пов'язаних з історією України, історією суспільно-політичної думки, політології, культурології тощо.

Основні результати дисертаційного дослідження пройшли ґрунтовну наукову апробацію, репрезентовані у 17 наукових працях, зокрема у 5 статтях, опублікованих у фахових виданнях України, 4 – у закордонних, а також 8 статтях у збірниках наукових праць і матеріалах міжнародних і всеукраїнських конференцій, загальним обсягом 26,5 д.а.

Результативність дисертаційного дослідження С. М. Панькової, значною мірою обумовлено тим, що воно виконане одним з найповажніших сучасних грушевськознавців – істориком, архівознавцем, джерелознавцем, генеалогістом, чий внесок у цю спеціальну галузь історичних знань вагомий і незаперечний.

Високо оцінюючи науково-теоретичний рівень дисертації, констатуємо успішне розв'язання важливої наукової проблеми, слід висловити деякі зауваження та міркування.

1. Щодо обґрунтування хронологічних рамок дослідження. Дореволюційна публіцистика М. С. Грушевського складає досить поважний доробок його суспільно-політичної діяльності і цілком визначений предмет вивчення. Разом з тим зміст і політична спрямованість його публіцистичних праць доби Центральної Ради стали прямим і органічним продовженням попередніх публікацій, екстрапольованих на тогочасну революційну дійсність. Підняття верхньої межі до 1918 року дозволило б провести верифікацію теоретичних, пропагандистських, просвітницьких сенсів дореволюційної публіцистики ученого політичною практикою творення держави. Крім усього, це було б певним внеском у джерелознавчі студії доби Української революції.
2. Дещо фрагментарним видається висвітлення дискусійного поля, породженого суспільно-політичними ідеями М. С. Грушевського й репрезентованими в його публіцистичних працях, на сторінках москвофільських (насамперед «Галичанин») та польських періодичних видань. Особливо у порівнянні з досить розлогими викладом зусиль російських правомонархічних кіл у справі «розвінчання» М. С. Грушевського.
3. На тлі досить повного розкриття цензурних утисків публіцистичних виступів М. С. Грушевського за матеріалами Київського губернського жандармського управління, Київського охоронного відділення, Київського тимчасового комітету у справах друку та Канцелярії київського, подільського та волинського губернатора, поза увагою дисертанта залишилися нагінки на публіцистичні твори ученого з боку владних органів Австро-Угорщини.
4. На наш погляд, більш детального висвітлення потребує вплив суто історичних творів М. С. Грушевського на тематику і зміст його публіцистичних праць. Адже їх органічний взаємозв'язок цілком очевидний, оскільки вони продуковані єдиним інтелектуальним джерелом.

5. Слід відзначити деяку нерівномірність джерелознавчого аналізу публіцистичних текстів М. С. Грушевського, особливо це стосується третього розділу.
6. Очевидно, навіть дана ґрунтовна праця повністю не вичерпує досліджувану тему, але дисертант, на жаль, не подала власного бачення перспектив подальшої розробки цієї важливої наукової проблеми.

Однак викладені зауваження суттєво не впливають на загалом високу оцінку наукової та практичної значущості результатів роботи. Саме вони дають підстави стверджувати, що дисертація С. М. Панькової «Публіцистика Михайла Грушевського як джерело дослідження суспільно-політичної думки в Україні кінця ХІХ - початку ХХ ст.» є завершеним і самостійним науковим дослідженням, істотним внеском у розвиток української історіографії та джерелознавства.

За актуальністю розглянутих наукових завдань, обсягом проведених досліджень, теоретичним рівнем і практичною цінністю отриманих результатів дисертаційна робота «Публіцистика Михайла Грушевського як джерело дослідження суспільно-політичної думки в Україні кінця ХІХ – початку ХХ ст.» повністю відповідає вимогам п. п. 9, 10, 12, 13, 14 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого Постановою КМУ №567 від 24.07.2013 р. (зі змінами, внесеними згідно з постановами КМУ № 656 від 19.08.2015 р., № 1159 від 30.12.2015 р. та № 567 від 27.07.2016 р.), Наказу МОН України №40 від 12.01.2017 р., а її автор Панькова Світлана Михайлівна заслуговує присудження наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни.

Офіційний опонент
головний науковий співробітник
Інституту історії України НАН України,
доктор історичних наук, професор

Р.Я.Пиріг